

doi: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.01.083>

УДК 332.142.4:336.22

М. А. Хвесик

доктор економічних наук, професор, академік Національної академії аграрних наук України, директор ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", Київ, Україна, reception.ecos@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4306-4904>

Л. В. Левковська

доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу економічних проблем водокористування ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", Київ, Україна, levlv@ukr.net

О. В. Сакаль

доктор економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", Київ, Україна, o_sakal@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8803-1298>

Д. В. Клиновий

кандидат економічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу методології сталого розвитку ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", Київ, Україна, klinovoy@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3034-8097>

ПРИРОДНО-РЕСУРСНА РЕНТА І РЕНТНІ ПЛАТЕЖІ: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПОНЯТЬ¹

Анотація. У статті досліджено понятійно-термінологічні аспекти природно-ресурсної ренти і рентних платежів. Обґрунтовано, що у вітчизняній сфері природокористування щодо окремих видів природних ресурсів, зокрема водних і лісових, спостерігається підміна понять податків/зборів за спеціальне використання ресурсу і рентних платежів. Виявлено, що в чинному Податковому кодексі України рентну плату необґрунтовано термінологічно ототожнено із загальнодержавним податком, який стягується за користування природними ресурсами. Запропоновано чітко диференціювати поняття збору за спеціальне використання ресурсу, що має відшкодувальний характер і сплачується природокористувачем за факт природокористування; податку загального характеру, котрий сплачується власником ресурсу за фактом наявності в нього права власності; рентної плати (платежу), який має стягуватися з метою вилучення незаробленого підприємцем доходу, отриманого в результаті наявності певних переваг над іншими суб'єктами господарювання. Обґрунтовано доцільність запозичення окремих дієвих елементів фіскального регулювання природно-ресурсної сфери зарубіжних країн.

Ключові слова: рента, фіскальні платежі, земельна рента, водна рента, лісова рента, природно-ресурсна сфера, Податковий кодекс України.

Табл. 1. **Літ.** 21.

Mykhailo Khvesyk

Dr. Sc. (Economics), Professor, Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, PI "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine, reception.ecos@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4306-4904>

¹ Робота виконана за рахунок коштів бюджетної програми "Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень" (КПКВК 6541230).

Liudmyla Levkovska

Dr. Sc. (Economics), Senior Researcher, PI "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine, levlv@ukr.net

Oksana Sakal

Dr. Sc. (Economics), Senior Researcher, PI "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine, o_sakal@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8803-1298>

Dmytro Klynovyi

Ph. D. (Economics), Associate Professor, PI "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine, klinovoy@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3034-8097>

**NATURAL RESOURCE RENT AND RENT PAYMENTS:
DIFFERENTIATION OF TERMS**

Abstract. In modern economic practice in the field of natural resources use due to the complication of the system of economic relations, the problem of correct understanding and application of the concept of rent has risen. The problem of identifying meaningful features of natural resource rent and rent payments is one of the key to ensuring sustainable development. The purpose of our research is to identify the meaningful features of natural resource rent and rent payments, in particular in the field of land, water and forestry. The achievement of the purpose envisaged the use of a set of general scientific and special methods at the empirical and theoretical levels of study, in particular: systemic, abstraction, analysis and synthesis, deduction and induction, comparison, normative and legal regulation, documenting, content analysis. Rent is an additional income received by the entrepreneur as a result of the use of the renting resource for the production of goods and services over the entrepreneurial profit for the labour and capital expended through more favourable conditions than those of other entrepreneurs. In this regard, we distinguish the following two mechanisms for the use of rents in the national economy: 1) fiscal or other (through the permit system, or fee for a resource), the state's withdrawal of income; 2) own innovation and investment activity of economic entities. In the current Tax Code of Ukraine the rent is unreasonably identified as the fee for special use of natural resource, in particular water and forest. And today, under conditions of institutional transformation, it is possible to build a new system of public finances, which will better correspond to solving modern problems facing society.

Keywords: rent, fiscal payments, land rent, water rent, forest rent, natural resource sphere, Tax Code of Ukraine.

JEL classification: H23, Q56, Q58.

М. А. Хвесик

доктор экономических наук, профессор, академик Национальной академии аграрных наук Украины, директор ГУ "Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины", Киев, Украина

Л. В. Левковская

доктор экономических наук, старший научный сотрудник, заведующая отделом экономических проблем водопользования ГУ "Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины", Киев, Украина

О. В. Сакаль

доктор экономических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела проблем экономики земельных и лесных ресурсов ГУ "Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины", Киев, Украина

Д. В. Клиновой

кандидат экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник отдела методологии устойчивого развития ГУ "Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины", Киев, Украина

**ПРИРОДНО-РЕСУРСНАЯ РЕНТА И РЕНТНЫЕ ПЛАТЕЖИ:
ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ПОНЯТИЙ**

Аннотация. В статье исследованы понятийно-терминологические аспекты природно-ресурсной ренты и рентных платежей. Обосновано, что в отечественной сфере природопользования по отдельным видам природных ресурсов, в частности водных и лесных, наблюдается подмена понятий налогов/ сборов за специальное использование ресурса и рентных платежей. Выявлено, что в действующем Налоговом кодексе Украины рентная плата необоснованно терминологически отождествлена с общегосударственным налогом, который взимается за пользование природными ресурсами. Предложено четко дифференцировать понятия сбора за специальное использование ресурса, который имеет возмездный характер и выплачивается природопользователем за факт природопользования; налога общего характера, который уплачивается владельцем ресурса по факту наличия у него права собственности; рентной платы (платежа), которая должна взиматься с целью изъятия незаработанного предпринимателем дохода, полученного в результате наличия определенных преимуществ перед другими субъектами хозяйствования. Обоснована целесообразность заимствования отдельных действенных элементов фискального регулирования природно-ресурсной сферы зарубежных стран.

Ключевые слова: рента, фискальные платежи, земельная рента, водная рента, лесная рента, природно-ресурсная сфера, Налоговый кодекс Украины.

Сучасна наукова економічна думка доводить пріоритетність рентоносних джерел фіскальних бюджетних надходжень поряд із результатами праці (прибутком підприємств, доходами фізичних осіб тощо), які впродовж тривалого періоду розглядалися як основне джерело доходів держави. На сьогодні загальновизнано, що використання рентоносних ресурсів як джерела податкових надходжень є важливим державним завданням. У багатьох розвинутих країнах (Норвегія, Казахстан, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт, Саудівська Аравія, Канада тощо) на основі рентних надходжень створюються фонди суверенного добробуту та формується система сталих фінансів. Як такі рентоносні джерела економісти насамперед визначають ресурси – джерела природної ренти (землю, воду, мінерально-сировинні ресурси надр, ліс, інші компоненти природного світу, зокрема екосистемних ресурсів), а також безпосередньо не пов'язані з природним капіталом джерела ренти (фінансова, технологічна, інтелектуальна, інфраструктурна рента тощо).

В Україні тільки рентні галузі господарства, що використовують природні ресурси – добувна промисловість і сільськогосподарський сектор – забезпечують більше ніж одну п'яту частину продукції й послуг. Водночас рентні надходження до бюджету набагато менші, частка місцевих податків і зборів, яка має нести вагому рентну складову, у зведеному бюджеті є мізерною і не перевищує кількох відсотків щороку.

Актуальність завдання адекватної ідентифікації природно-ресурсної ренти зумовлюється тим, що, з одного боку, чинні рентні механізми, через їх недосконалість, не тільки повністю не вилучають ренту, а й неефективно її розподіляють за потребами соціуму, а з другого – середовище господарювання в цілому не сприяє створенню ренти як капіталізованого доходу.

Одним із найактуальніших і водночас гострих проблемних напрямів економічних досліджень є сфера рентних відносин. Як відомо, свого часу теорія ренти посіла належне місце в розвитку економічних учень (В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс та ін.). Уперше в економічній теорії з наукових позицій детально був описаний саме феномен природно-ресурсної, а точніше – земельної ренти у 1776 р. А. Смітом [1] та у 1817 р. Д. Рікардо [2]. Рентна проблематика не втратила актуальності і нині. Так, за кордоном є відомими праці з теорії і практики рентних відносин Дж. Андерсена, А. Крюгера, К. Маркса, Д. Норта, А. Ослунда, П. Самуельсона, Г. Таллока, Р. Толлісона, А. Хілманна, Х. Хендерсона, Й. А. Шумпетера та ін. Проблеми ренти у світі досліджує переважно сучасний неокласичний напрям економічної теорії. Заслужують на увагу, зокрема, загальновизнані погляди на ренту А. Маршалла [3] й фундаментальні роботи Дж. Б'юкенена [4], Ф. Гаррісона [5], А. Шляйфера та Р. Вишні [6] та інших відомих вчених, в яких висвітлено місце ренти у виробництві та її роль у забезпеченні зростання економіки на основі теорій граничного продукту та граничної віддачі факторів виробництва з урахуванням формування ринкової ціни в результаті дії закону попиту і пропозиції. Вагомим є внесок у теорію ренти представників інституціональної теорії (Дж. Б'юкенен, Д. Норт та ін.), котрі наголошують на пріоритетності відносин власності у рентних механізмах і важливості створення відповідного інституціонального середовища для правильного вилучення та розподілу рентних доходів.

У пострадянських країнах зростає інтерес до нових видів ренти (екологічна, регіональна рента тощо) і потенційних джерел рентних доходів [7]. Достатньо широкий спектр досліджень у галузі рентної проблематики проведено в Україні (О. І. Амоша, Б. М. Данилишин, А. О. Двігун, Т. В. Гуровська, А. О. Гуторов, А. В. Кацуба, Є. М. Кирилюк, Б. Є. Кваснюк, В. С. Міщенко, С. Б. Педько, А. А. Попович, І. В. Терон та ін.). Серед останніх робіт варто згадати монографічне дослідження Л. В. Проданової та К. Ю. Шерстюкової [8], де, зокрема, детально досліджено застосовувані у світовій практиці інструменти вилучення ренти, такі як податок на прибуток, мито, роялті, ренталс, рентна плата тощо.

Генезис наукової думки щодо платежів за користування природними ресурсами, теорії ренти та дослідження основних положень податкового законодавства висвітлено в праці Т. В. Тучак і О. М. Яременко [9].

У монографії А. М. Соколовської та співавторів [10] репрезентовано економічну сутність і зміст платежів за використання природних ресурсів. Дослідниками наголошено, що за природою платежі державі як власнику землі й ресурсів надр не є податками: вони належать до доходів держави від

власності та підприємницької діяльності й відображаються в обліку за категорією “рента” [10, с. 8].

У контексті нашого дослідження відзначимо результати вивчення запровадження в Україні звітування підприємств про платежі на користь держави [11]. Розкривши концептуальні положення, методичні й організаційні засади звітності про цю економічну категорію, Т. І. Єфименко, Л. Г. Ловінська та Я. В. Олійник під платежами запропонували розуміти будь-які податки, збори та інші платежі, здійснені підприємством, що працює в добувній промисловості чи займається лісозаготівлею, у грошовій або натуральній формі на користь державного чи місцевих бюджетів [11, с. 37]. Податкові платежі, у т. ч. податок на прибуток, рентна плата, екологічний податок, інші податкові платежі виділено ними в окрему групу згідно з їх поділом у Директиві 2013/34/ЄС та з урахуванням результатів авторського дослідження [11, с. 37].

Головна увага в роботах вітчизняних науковців щодо розвитку теорії рентних відносин у сучасних умовах приділяється особливостям рентного регулювання ресурсовикористання. Насамперед це стосується використання земельних, мінеральних, водних, лісових, рекреаційних ресурсів, радіочастотного ресурсу, рентної плати за нафту, природний газ і газовий конденсат, платежів за викиди, скиди та розміщення відходів тощо. Проте у більшості публікацій, включно з останніми, достеменно не розмежовані поняття рентної плати і плати за використання природних ресурсів, часто вони за фактом, як і в чинному законодавстві, ототожнюються. Комплексна проблематика визначення й обчислення природно-ресурсної ренти досліджена вченими Ради по вивченню продуктивних сил України [12], а згодом – Державної установи “Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України”. Так, у монографії [13] представлено консолідовані результати дослідження рентної складової фінансово-економічного механізму децентралізованого управління природними активами. На вирішальній ролі регуляторних інструментів, що ґрунтуються на вилученні абсолютної ренти, наголошено серед пріоритетів гарантування безпеки сталого розвитку в засадничій праці “Національна парадигма сталого розвитку України” (2016) [14]. Масштабні наукові результати в частині формування рентних відносин у водному господарстві України досліджено в колективній монографії [15]. Основні аспекти формування сучасного фінансово-економічного механізму капіталізації природних ресурсів об’єднаної територіальної громади в умовах децентралізації управління, важелі й інструменти механізму цього процесу та перетворення їх на повноцінні активи на муніципальному рівні розкрито у публікації “Природні ресурси у фінансово-економічному забезпеченні розвитку об’єднаної територіальної громади (рекомендації для місцевих лідерів та керівників ОТГ)” (2018) [16]. Незважаючи на численні багаторічні та масштабні дослідження проблематики обчислення й вилучення природно-ресурсної ренти, інституціональне середовище регулювання природокористування, чинний адміністративно-правовий механізм містять суттєві недоліки, зокрема в частині

понять і дефініцій, що не дає змоги реально й повноцінно вилучати ренту, у т. ч. через фіскальний механізм для суспільних потреб.

Метою статті є уточнення поняття ренти і рентного доходу для ефективного вилучення рентних доходів і удосконалення механізмів використання ренти в національному господарстві.

Об'єкт дослідження – природна рента як економічна категорія і специфічний різновид доходу, пов'язаний з використанням природних ресурсів у господарській діяльності людини.

Предмет дослідження – механізм ідентифікації, вилучення, перерозподілу та використання в національному господарстві рентних доходів із застосуванням рентних платежів.

Рента, рентний дохід і його розподіл. Із загальновизнаних позицій неокласичної економічної теорії (А. Маршалл, Х. Хендерсон, Д. Ворчестер та ін.) поняття ренти пов'язане з проблематикою отримання додаткових доходів власниками й користувачами ресурсів, пропозиція яких обмежена (включаючи природні ресурси). Отже, рента є додатковим доходом, отримуваним підприємцем у результаті використання рентоносного ресурсу для виробництва благ та послуг понад підприємницький прибуток на витрачені працю і капітал через сприятливіші, ніж в інших підприємців, умови господарювання. Тому в структурі отримуваного підприємцем прибутку варто розрізняти *нормальний прибуток*, який необхідний для розвитку підприємства і є за фактом заробленим підприємцем, і *надприбуток*, що істотно перевищує нормальний рівень прибутку й може обумовлюватись як тимчасовими, кон'юнктурними коливаннями цін, так і порівняно стійкими, або постійними факторами, пов'язаними з диференціацією використовуваних обмежених чинників виробництва – природних, екологічних, технологічних, інтелектуальних, фінансових та ін., тобто такими, що призводять до появи ренти як незаробленого доходу. У цьому випадку можна говорити про формування *чистого рентного доходу*, стрижнем якого є надприбуток від використання порівняно стійких сприятливих факторів виробництва (природних, технологічних тощо). Очевидно, що рента як надприбуток, тобто незароблений дохід, має певною мірою вилучатися для суспільних потреб. У зв'язку з цим варто зосередитися на двох механізмах використання ренти в національному господарстві:

1) *фіскальне або інше (через дозвільну систему, чи плату за ресурс) вилучення державою частини доходу*, у т. ч. ренти, з подальшим її перерозподілом на суспільно необхідні потреби стабілізації економіки, забезпечення добробуту майбутніх поколінь, вирішення соціальних, екологічних проблем та забезпечення технологічного розвитку – відтворення використовуваних ресурсів – як природних, так і фінансових та техніко-технологічних (засобів праці, інформаційних, інтелектуальних тощо), а також на нові інвестиції й інновації, повторення інвестиційно-інноваційного циклу;

2) *власна інноваційно-інвестиційна діяльність суб'єктів господарювання*, які спрямовують частину ренти на фінансування нових власних іннова-

ційно-інвестиційних проектів, щоб удосконалювати технології та підтримувати конкурентоспроможність своєї продукції. У цьому механізмі враховується те, що рента значною мірою є результатом праці й інтелекту, прикладених до експлуатації природних ресурсів, тому частина надприбутку від інноваційно ефективного використання природних ресурсів повинна діставатися підприємцям і природокористувачам, спонукаючи їх до таких інновацій, і не вилучатися державою.

Відтак, *рентним платежем* можна вважати лише той платіж, який здійснюється з підприємницького доходу в розмірі, що зумовлюється надприбутковим потенціалом, пов'язаним із використанням певних видів ресурсів. До головних критеріїв *рентного платежу* належать такі:

- проявляється як частина доходу підприємця. Якщо отримання підприємницького доходу не передбачається, то й платіж не може вважатися рентним. Тоді він є лише платежем за використання ресурсу в господарській діяльності, тобто платою (сформованою за затратним підходом або в результаті дії механізмів ринкової рівноваги), або збором (квазіподатковим фіскальним платежем дозвільного характеру, тобто фіскальним збором), або ліцензійним платежем за використання природного ресурсу;

- сплачується не за факт використання ресурсу в господарській діяльності, а за отримання надлишкового підприємницького доходу на витрачені працю і капітал через сприятливіші, ніж в інших підприємців, умови господарювання. Якщо такого надлишкового прибутку не існує (наприклад, коли, з одного боку, немає безвідплатного переходу права власності на природні ресурси для того чи іншого виду діяльності, а з другого – підприємець здійснює гранично допустимі, замикаючі витрати на виробництво продукції з позицій беззбитковості господарської діяльності), то й рентним платіж не може вважатися, оскільки в ньому немає надлишкової, рентної складової.

Проте в чинному законодавстві не повністю враховано наведені наукові підходи до визначення ренти і рентного платежу. Відповідно до пп. 14.1.217 ст. 14 Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI (редакція від 01.06.2019), *рентна плата* – загальнодержавний податок, який справляється за користування надрами для видобування корисних копалин; користування надрами в цілях, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин; користування радіочастотним ресурсом України; спеціальне використання води і лісових ресурсів; транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафто- та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України, що й визначено її складовими (ст. 251).

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Національного стандарту № 2 “Оцінка нерухомого майна” від 28.10.2004 № 1442, *рентний дохід (земельна рента)* – це дохід, що може бути отриманий із землі як засобу виробництва залежно від якості та місця розташування земельної ділянки. Він розраховується як різниця між очікуваним валовим доходом від реалізації продукції, отримуваної на земельній ділянці, та виробничими

витратами і прибутком виробника. Відповідно до норм розділу XII Податкового кодексу України, у складі податку на майно функціонує плата за землю – обов'язковий платіж, що справляється у формі земельного податку або орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності, де:

– *земельний податок* – обов'язковий платіж, який справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), а також постійних землекористувачів;

– *орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності* – обов'язковий платіж, котрий орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою (підставою для її нарахування є договір оренди земельної ділянки).

Зауважимо, що з 2015 р. за Законом України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи” від 28.12.2014 № 71-VIII питання ефективного використання земель та адміністрування земельного податку й орендної плати віднесено до повноважень місцевої влади і податкової служби, а конкретні значення ставок ухвалюються рішенням органів місцевої влади.

В Україні відбувається трансформаційний етап реформування системи вилучення земельної ренти. Головною методологічною проблемою на цьому етапі є достовірне оцінювання капіталізованого рентного доходу із земельної ділянки, який покладено в основу її нормативної грошової оцінки, насамперед наповнення відповідної інформаційної бази щодо земель сільськогосподарського призначення, у т. ч. під господарськими будівлями і дворами, – даних Державного земельного кадастру (кількісна і якісна характеристика земель, бонітування ґрунтів, економічна оцінка земель), документації із землеустрою.

Водна рента – це різновид природної, яка утворюється в результаті спеціального водокористування та зумовлена природно-географічними, соціально-економічними й екологічними факторами. Якщо зосередити увагу на двох основних формах ренти – абсолютній і диференційній, то найбільш узагальнено перша з них ідентифікується кількісною обмеженістю, незамінністю або унікальністю тих чи інших природних ресурсів та наявністю права власності на них, а друга – неоднаковими якісними характеристиками окремих ресурсних джерел та їх місцезнаходженням у просторі.

Рентні платежі за водні ресурси – економічний інструмент, за допомогою якого виконується функція переведення якісних показників (водна рента) в кількісні (грошові зобов'язання водокористувача, що виникають у процесі експлуатації водних ресурсів).

У вітчизняній сфері водокористування впродовж тривалого часу відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18.05.1999 № 836 справлявся збір за спеціальне водокористування, який у зв'язку з прийняттям Податкового Кодексу України постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2010 № 1236 скасовано. Натомість нормами розділу XVI (ст. 323–328) Кодексу було визначено збір за спеціальне використання води. У редакції

2015 р. (ст. 255) збір за спеціальне водокористування набув назви рентної плати за спеціальне використання води, що значно звужує економічну сутність поняття рентних платежів за воду. Наразі відбувається підміна змісту поняття *рентна плата* іншим, значно вужчим за змістом поняттям *збір за спеціальне використання води*. Уже багато років рентна плата за спеціальне використання води нараховується за басейново-територіальним принципом. При цьому не враховується роль водного ресурсу в господарському обігу. Нехтування галузевими й відтворювальними характеристиками господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу призвело до значних перегинів і дисбалансів в утворенні та вилученні водної ренти. Тому й виникає ситуація, коли в одних сегментах економіки водна рента майже повністю присвоюється водокористувачем і формує надприбуток (ринок бутильованої води), а в інших – надмірний розмір рентної плати знижує конкурентоспроможність виробництва кінцевої продукції (зокрема, сільськогосподарського виробництва на основі зрошуваного землеробства).

Нормами Закону України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи” від 28.12.2014 № 71-VIII визначено рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів. Згідно з Податковим кодексом України, *рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів* є загальнодержавним податком, який справляється з лісокористувачів – юридичних осіб, їх філій, відділень, інших відокремлених підрозділів, що не мають статусу юридичної особи, постійних представництв нерезидентів, котрі отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів чи їх засновників, фізичних осіб (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси згідно із лісовим законодавством), а також фізичних осіб – підприємців, що здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного або лісового квитка) чи відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами. Фактично відбулася не сутнісна зміна обов’язкового платежу, а лише термінологічна трансформація назви: рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів ототожнено з платою за користування лісовими ресурсами. Уточнимо, що до набуття чинності 1 січня 2011 р. Податковим кодексом України справлялася плата за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду згідно з Порядком справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 06.07.1998 № 1012. Крім зміни назви обов’язкового платежу за спеціальне використання лісових ресурсів у 2011 р. розширено визначення платників збору.

Важливо наголосити, що з 15 серпня 2018 р., відповідно до Закону України “Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фер-

мерських господарств” від 10.07.2018 № 2497-VIII запроваджено оподаткування земельних ділянок, наданих на землях лісогосподарського призначення (незалежно від місцезнаходження), земельним податком. До цього податок за лісові землі справлявся як складова рентної плати. Відтак податок за лісові землі складається із земельного податку та рентної плати, що визначається податковим законодавством.

Зарубіжний досвід системи оподаткування природно-ресурсної сфери і вилучення ренти. Дослідження систем оподаткування зарубіжних країн, зокрема в частині податку на прибуток і специфічних податків, що діють у сфері природокористування, дає підстави для певних узагальнень.

Так, у Польщі справляються такі прямі податки, як сільськогосподарський, лісовий, податок на нерухомість і на розробку корисних копалин [17]. З них податок на нерухомість, сільськогосподарський та лісовий є місцевими. Їхні ставки ухвалюють муніципальні ради відповідно до Закону про місцеві збори. Місцеві громади – гміни – можуть установлювати інші місцеві податки. *Лісовий податок* [18; 19] стягується за лісові угіддя, обліковувані в реєстрі земель і будівель, за винятком лісів, зайнятих для ведення іншої, відмінної від лісогосподарської діяльності. Платниками податку є фізичні, юридичні особи, їх підрозділи, у т. ч. підприємства без створення юридичної особи: власники лісів, довічні користувачі лісів та користувачі лісів, що належать Державному казначейству або органам місцевого самоврядування. Базою оподаткування є площа лісів, що виражається в гектарах (за даними реєстру земель і будівель).

Лісовий податок стягується в розрахунку на 1 га впродовж податкового року за ставкою у грошовому еквіваленті 0,220 м³ середньої ціни продажу деревини, отриманої лісовою інспекцією за перші три квартали року, що передує податковому року (без ПДВ). Для лісів, що входять до складу заповідників і національних парків, ставка лісового податку зменшується на 50 %. Середня ціна реалізації деревини визначається на підставі оголошення голови Центрального статистичного управління, опублікованого в Офіційному віснику Республіки Польща “Монітор Польський” протягом 20 днів після закінчення третього кварталу. Рада гміни може зменшити середню ціну реалізації деревини. Від сплати лісового податку звільняються: ліси з лісовими насадженнями до 40 років; ліси, внесені індивідуально до реєстру пам’яток; екологічні землі. Лісовим податком не оподатковуються: університети; об’єднання суб’єктів вищої освіти і науки; громадські та недержавні організації в системі освіти щодо лісів, зайнятих в освітній діяльності; наукові інститути й допоміжні наукові підрозділи Польської академії наук; особи, котрі працевлаштовані відповідно до законодавства про професійну та соціальну реабілітацію і працевлаштування інвалідів.

У Німеччині [20] аграрний сектор підлягає загальній системі оподаткування прибутку та ПДВ, а також функціонує *система платежів / зборів за землю*, наведена в таблиці.

Таблиця. Система платежів за землю в Німеччині

Показник	Земельний податок	Державний збір/податок за передачу нерухомості	Компенсація (експропріація державними органами)
База оподаткування	Оцінена вартість для податкових цілей – від 2,5 до 3,6 % податкової вартості 1964 р.	Ринкова вартість (ціна продажу) відповідно до норм Будівельного кодексу – 3,5 % ринкової вартості	Ринкова вартість згідно із федеральною постановою про оцінку (WertV)

Джерело: Оцінка земель: презентація / International Consulting Department BVVG. Київ, 2017. 55 с.

Цінність землі визначається рентним доходом, який вона може генерувати. При цьому земельну ренту часто розуміють як дохід від використання землі [21].

Орендна плата є ключовим аспектом орендних відносин. У розвинутих країнах світу її величина, на нашу думку, є порівнянною з рентою. Зокрема, у Швеції вона становить 5–8 % вартості землі або 7–9 % вартості реалізованої продукції.

Стосовно оподаткування *сфери водокористування*, то у Великобританії заявочною є плата, яка вноситься водокористувачем за подання заявки для отримання ліцензії на використання водних ресурсів. При цьому окремо сплачується сума за ліцензію. Цікавими є складові бюджету Агентства води Франції. Основу бюджету становить плата за забруднення за принципом: хто забруднює, той і сплачує, й окремо сплачуються гроші за воду.

Тарифна політика у сфері водопостачання є найефективнішою в Європі (зокрема Німеччині), яка регулюється Директивою Європарламенту та Ради Європи № 2000/60/ЄС. У цій сфері суб'єкти водокористування поділяються на три категорії: сільське господарство, домогосподарства та приватні підприємства. Відповідно, вартість споживання води для цих суб'єктів буде неоднаковою. Схеми, за якими вона визначається, також суттєво відрізняються у кожній державі. У більшості країн ЄС збір за спеціальне водокористування не відокремлюється від екологічних платежів. Проте рента, на відміну від нашої країни, розглядається саме як додатковий прибуток, з якого утримується податок. Вона має фіскальний (значні обсяги надходжень до бюджету), стимулюючий, відтворювальний характер тощо.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки.

Проаналізувавши положення чинного Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI (редакція від 01.06.2019), можна констатувати ототожнення термінів *плата за використання ресурсу* і *рентна плата*, що, на думку авторів цієї статті, є методологічно недосконалим, оскільки джерело походження природної ренти (як і інших її видів) – це отримуваний у результаті реалізації надприбуткового потенціалу природокористування незароблений, тобто надлишковий, дохід.

У вигляді рентної плати наразі справляється фактично плата за користування ресурсом, тобто під назвою ренти може, зокрема, вилучатися не рентний дохід, а необхідний платіж, який має компенсаційний характер,

такий, що відшкодовує витрати на відновлення ресурсу навіть у тих користувачів природними ресурсами, які можуть і не отримувати прибутки, а тим більше – рентні доходи від використання ресурсів у господарському обігу.

Для вилучення та розподілу ренти від відновлюваних і невідновлюваних ресурсів мають використовуватися різні механізми. Так, якщо для забезпечення сталості розвитку природно-господарських утворень рента від відновлюваних ресурсів має вилучатися частково з метою здійснення наступних видатків на їх відновлення, включаючи як перспективні, так і поточні, то рента від невідновлюваних ресурсів, окрім вилучення з метою забезпечення поточних видатків на екологічні потреби (наприклад, здійснення рекультивації земель після закінчення видобутку корисних копалин), також має в необхідному розмірі цільовим чином вилучатися й спрямовуватися у спеціальні фонди, створені за типом фондів суверенного фінансування. У цих фондах на неї мають придбаватися дохідні фінансові інструменти й накопичуватися кошти, за рахунок котрих у майбутньому забезпечуватимуться потреби в ресурсах – заміниках невідновлюваних ресурсів (наприклад, потреба у паливно-енергетичних ресурсах за рахунок залучення до господарського обігу альтернативних джерел енергії і палива).

Потрібно розрізнити понятійний апарат і способи використання в державному регулюванні рентних платежів залежно від того, чи стосуються вони відновлюваних або невідновлюваних ресурсів. Виходячи з економічної сутності поняття ренти, згідно з чинним законодавством, рентна плата в широкому розумінні може залишатися значною мірою не вилученою. Це пов'язано з тим, що об'єктом оподаткування у природокористуванні (земле-, водо-, надро-, лісокористування тощо) переважно за фактом виявляється не реально отриманий підприємцем дохід, котрий в умовах тіньової економіки не відображається ні у фінансовій, ні в податковій звітності суб'єкта господарювання, з якого і повинен вилучатися через рентну плату незароблений підприємцем дохід суто рентного походження, надлишкова частина прибутку, а лише кількісні (у найкращому разі – також і якісні) характеристики природного ресурсу, залученого до господарського обігу і використовуваного підприємством (площа земель, обсяг води, лісгосподарської чи мінеральної сировини). При цьому обсяг отримуваних у результаті підприємницької діяльності доходів, здебільшого тіньового походження, сьогодні опиняється поза увагою. Тоді як оподаткування надприбуткової частини рентних платежів може бути застосоване тільки за низького рівня тінізації економіки.

Тому варто розглянути можливість застосовування в податковому законодавстві термінології з чітким розмежуванням таких понять і, відповідно, фіскальних інструментів:

- *збір за спеціальне використання ресурсу*, який має компенсаційний, відшкодувальний характер і безумовно сплачується природокористувачем за залучення природного ресурсу до господарського обігу і використання

його у певних господарських цілях; об'єктом оподаткування є, власне, ресурс (його якість, кількість), а факторами, що обумовлюють фіскальне зобов'язання, є перехід права власності, експлуатація ресурсу користувачем із урахуванням його відтворюваності – для збільшення запасу відтворюваних ресурсів і пошуку альтернативи/замінників невідтворюваних;

- *податок* (наприклад, земельний, майновий тощо), котрий має загальний характер і сплачується власником оподатковуваного ресурсу незалежно від використання цього ресурсу в господарському обігу й отримання чи неотримання доходу. Об'єктом оподаткування є ресурс як власність, а фактом, що призводить до фіскального зобов'язання, – право власності на ресурс, щодо якого існує відповідний правостановлюючий документ;

- *рентна плата* (платіж), яка має стягуватися з виторгу з метою вилучення незаробленого підприємцями доходу, котрий вони можуть отримати в результаті наявності в них певних переваг над іншими економічними агентами через сприятливіші, порівняно з іншими учасниками господарської діяльності, потенційні можливості галузі або сфери господарювання. Об'єктом оподаткування за умови високого рівня активності в тіньовому секторі економіки може стати передбачуваний або вмінений дохід (англ. *imposed income*) із застосуванням методології встановлення умовно-розрахункової бази для певної господарської сфери.

Зазначене дасть змогу імплементувати механізми застосування названих фіскальних інструментів у господарській діяльності держави для ефективного оподаткування власності, збори за використання ресурсів для компенсації екологічних витрат, а також повноцінно вилучати у підприємців незароблені ними рентні доходи для суспільних потреб.

Стосовно сфери водокористування зауважимо, що *водна рента*, яка генерується в Україні, загалом свідчить про неефективність операційних та інвестиційних витрат водогосподарського сектору. Оскільки частка водної ренти, котра вилучається державою у платежах і зборах за спеціальне водокористування, у цілому не перевищує 3 %, необхідно більш зважено підходити до запровадження ставок за водокористування. Основну роль у генерації водної ренти в Україні відіграють підприємства, що належать до галузі змішаного водокористування. У зв'язку з цим доцільно розробляти комплексні факторні моделі виявлення водної ренти в цих галузях, застосування яких сприятиме вдосконаленню політики стягнення платежів за водокористування і введенню диференціальної ренти.

Для вилучення *лісоресурсної ренти* від усіх видів рубок в Україні доцільно запозичити досвід справляння лісового податку в Польщі. Його механізм спрямований на трансформацію об'єкта оподаткування – деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування та/або під час проведення заходів, другорядних лісових матеріалів (заготівлі живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та ін., передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства), побічних лісових користувань (випасання худоби, заготівля сіна, дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лі-

карських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та інших побічних лісових користувань, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства), використання корисних властивостей лісів – в інший об'єкт: лісові землі. *Оподаткування використання лісових земель* дає змогу зменшити можливі викривлення, пов'язані з поділом лісів за доступністю для експлуатації, забезпечити дотримання екологічних обмежень, простоту обчислення податку й мінімізацію можливостей для ухилення від його сплати. Об'єктом оподаткування повинні бути сталі нормативні вигоди від заготівлі деревини всіма видами рубок та інших лісових ресурсів і використання корисних властивостей лісів, які реалізуються у формі грошових доходів користувача земель лісогосподарського призначення.

В умовах інституціональних трансформацій є можливість розбудувати нову систему державних фінансів, що більше відповідатиме розв'язанню сучасних завдань, які стоять перед суспільством. Природні ресурси України здатні забезпечити фінансову основу для формування потужної і сталої соціально орієнтованої національної економіки. Тому рентне законодавство (земельне, водне, лісове, про надра та ін.) не повинне допускати приватизації ренти, створеної в рентних галузях суспільного виробництва, а має вилучати її, зокрема фіскальними механізмами, для суспільних потреб, включно з потребами майбутніх поколінь, що забезпечуватиме, серед іншого, сталий розвиток країни. Приймавши модель, що об'єднує усупільнення ренти й реалізацію прав використання та розпорядження ресурсами, у т. ч. землею, Україна зможе стати самодостатньою державою, значно менш залежною від джерел фінансування іноземного походження та зовнішнього впливу на економічний поступ загалом.

Список використаних джерел

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов : в 2 т. Москва : Наука, 1993. Т. 2. С. 272–277.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / пер. с англ. ; предисл. П. Н. Ключкина. М. : Эксмо, 2007. С. 112–125.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. / пер. с англ. М. : Универс, 1993. Т. 3. 351 с.
4. Towards a Theory of the Rent-Seeking Society / ed. by J. M. Buchanan, R. D. Tollison, G. Tullock. Texas : A&M University Press, 1980. 367 p.
5. Harrison F. The Losses of Nations. London: Othila Press., 1998. 250 p.
6. Shleifer A., Vishny R. W. The Grabbing Hand: Government Pathologies and Their Cures. Cambridge, Mass. ; London : Harvard University Press, 1998. 288 p.
7. Яковец Ю. В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении. М. : Академкнига. 2003. 240 с.
8. Проданова Л. В., Шерстюкова К. Ю. Розподіл і перерозподіл природно-ресусної ренти в національній економіці : монографія. Черкаси : Видавець Пономаренко Р. В., 2019. 272 с.
9. Тучак Т. В., Яременко О. М. Генезис наукової думки щодо рентних платежів. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 5 (2). С. 13–17.
10. Потенціал рентних платежів за видобуток корисних копалин в Україні / А. М. Соколовська, А. М. Уніговський, В. Й. Башко та ін. Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2013. 228 с.

11. Єфименко Т. І., Ловінська Л. Г., Олійник Я. В. Запровадження в Україні звіту про платежі на користь держави. *Фінанси України*. 2018. № 2. С. 26–47. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2018.02.026>.
12. Рентні відносини в системі модернізації національного господарства / за ред. Б. М. Данилишина. Київ : РВПС України НАН України, 2007. 518 с.
13. Хвесик М. А. Економіка природокористування: вектори розвитку : монографія. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2019. 398 с.
14. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Київ : ДУ “Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”, 2016. 72 с.
15. Рентні засади модернізації водогосподарського комплексу України : монографія / за заг. ред. М. А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 238 с.
16. Природні ресурси у фінансово-економічному забезпеченні розвитку об’єднаної територіальної громади (рекомендації для місцевих лідерів та керівників ОТГ) / упоряд. М. А. Хвесик, І. К. Бистряков, Д. В. Клиновий ; ДУ “Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2018. 36 с.
17. Налоги в мире: мировые налоговые системы. URL: <http://worldtaxes.ru/nalogi-v-evrope/nalogovaya-sistema-polshi/>.
18. Ustawa o lasach z dnia 28 września 1991 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19911010444/U/D19910444Lj.pdf>.
19. Ustawa o podatku leśnym z dnia 30 października 2002 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190000888/O/D20190888.pdf>.
20. Аграрний сектор України і Німеччини: факти і коментарі / Німецько-Український агрополітичний діалог. Київ, 2017. 40 с.
21. Федоров М. М. Розвиток орендних земельних відносин. *Економіка АПК*. 1999. № 1. С. 100–102.

References

1. Smith, A. (1993). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Moscow: Nauka [in Russian].
2. Ricardo, D. (2007). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Moscow: Eksmo [in Russian].
3. Marshall, A. (1993). *Principles of Economics*. Moscow: Univers [in Russian].
4. Buchanan, J. M., Tollison, R. D. & Tullock, G. (Eds.) (1980). *Towards a Theory of the Rent-Seeking Society*. Texas: A&M University Press.
5. Harrison, F. (1998). *The Losses of Nations*. London: Othila Press.
6. Shleifer, A. & Vishny, R.W. (1998). *The Grabbing Hand: Government Pathologies and Their Cures*. Cambridge, Mass., and London: Harvard University Press.
7. Iakovetc, Iu. V. (2003). *Rent, Antirent, Quasi Rent in the Global Civilization Dimension*. Moscow: Akademkniga [in Russian].
8. Prodanova, L. V. & Sherstiukova, K. Yu. (2019). *The Distribution and Redistribution of Natural Resource Rents in the National Economy*. Cherkasy: Vydavets Ponomarenko R.V. [in Ukrainian].
9. Tuchak, T. V. & Yaremenko, O. M. (2017). *Genesis of scientific thought is in relation to the rent payments*. Economics. Finances. Law, 5 (2), 13–17 [in Ukrainian].
10. Sokolovska, A. M., Unihovskyi, L. M., Bashko, V. Y. et al. (2013). *Potential of rent payments for mining in Ukraine*. Kyiv: SESE “The Academy of Financial Management” [in Ukrainian].
11. Iefymenko, T. I., Lovinska, L. H. & Oliinyk, Ya. V. (2018). *The implementation of the report on payments to government in Ukraine*. Finance of Ukraine, 2, 26–47. DOI: 10.33763/finukr2018.02.026 [in Ukrainian].

12. Danylyshyn, B. M. (Ed.) (2007). *Rent Relations in the System of Modernization of the National Economy*. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
13. Khvesyk, M. A. (2019). *Economics of Nature Using: Development Vectors*. Kyiv: PI IEESD NAS of Ukraine [in Ukrainian].
14. Paton, B. Ye. (Ed.) (2016). *National Paradigm of Sustainable Development of Ukraine* (2nd Ed.). Kyiv: Public Institution "Institute for Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine" [in Ukrainian].
15. Khvesyk, M. A. (Ed.) (2016). *Rental Principles of Modernization of the Water Management Complex of Ukraine*. Kyiv: Public Institution "Institute for Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine" [in Ukrainian].
16. Khvesyk, M. A., Bystriakov, I. K. & Klynovyi, D. V. (2018). *Natural Resources in the Financial and Economic Provision of the Development of a United Territorial Community (Recommendations for Local Leaders and Heads of UTC)*. Kyiv: Public Institution "Institute for Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine" [in Ukrainian].
17. *Taxes in the World: Global Tax Systems*. (n. d.). Retrieved from <http://worldtaxes.ru/nalogi-v-evrope/nalogovaya-sistema-polshi/> [in Russian].
18. Sejm of the Republic of Poland. (1991). *Ustawa o lasach* (Law No. 101, September 28). Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19911010444/U/D19910444Lj.pdf> [in Polish].
19. Sejm of the Republic of Poland. (2002). *Ustawa o podatku leśnym* (Law, October 30). Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190000888/O/D20190888.pdf> [in Polish].
20. German-Ukrainian Agricultural Policy Dialogue (2017). *Agrarian Sector of Ukraine and Germany: Facts and Comments*. Kyiv: APD [in Ukrainian].
21. Fedorov, M. M. (1999). *Development of Lease Land Relations*. The Economy of Agro-Industrial Complex, 1, 100–102 [in Ukrainian].